

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
ДОВІНОЇ Марини Сергіївни
«ОБРАЗ «ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ: ХРОНОЛОГІЯ, ТИПОЛОГІЯ, СЕМІОТИКА»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Марина Довіна чітко й аргументовано формулює основні пункти *Вступу* дисертації. В *Актуальності дослідження* вона спирається на ті факти, що образ «Великого Жовтня» був надзвичайно продуктивним і важливим, ключовим у ідеологічно-художній системі радянської літератури, радянської гуманітаристики загалом і що цей образ не знайшов належного осмислення в сучасному вітчизняному літературознавстві. Лише у Висновках дисерантка формулює положення, яке видається не менш вагомим для актуальності дослідження: для сучасної переломної епохи важливо врахувати досвід попереднього поворотного періоду в розвитку держави і суспільства, відтворення і творення його мистецьких проекцій. Радянське літературознавство тенденційно однобоко сприймало висвітлення подій Жовтня у художніх творах, але видається невиправданим, що М. Довіна не дала короткого історіографічного огляду чималого масиву відповідних праць (у тексті дисертаційних розділів, треба зазначити, спорадично про них згадується). Натомість складається враження, що літературні образи Жовтневої революції не зазнали опрацювання не лише в сучасній науці, а й у всій науці ледь не протягом століття.

Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження приваблюють точністю і конкретністю, відтворюють тему і зміст дисертації, знаходять також власне відображення у розділах роботи (наприклад, кожне з чотирьох завдань належно корелює з відповідним розділом, яких теж – чотири). У *Науковий*

новизні дисертантка зуміла розкритити, що ж у роботі сформулювано такого, про що не йшлося в наукових працях раніше. Проте М. Довіна не змогла вчасно, що називається, зупинитися, тому доповнюю її пункт і елементами висновків (вправдати може те, що новизну можна обґрунтовувати насамперед на основі висновків), і умотивуванням дослідження, яке доречніше було би розмістити у визначенні актуальності роботи чи на початку основної частини роботи.

У першому розділі Марина Довіна дає короткий екскурс у термінологічне дефініціювання подій 1917-го і кількох наступних років у Російській імперії й на українських теренах, зокрема формування термінів Велика Жовтнева соціалістична революція в радянській науці й політиці та Українська революція – у сучасній вітчизняній гуманітаристиці. Безвідносно до ідеологічних оцінок дисертантка аргументовано обирає терміни «Жовтень» і «Революція (17-го року)» як робочі.

Дисертантка теоретичну базу дослідження окреслює насамперед концептуальними напрацюваннями щодо ритуалу і ритуалізму, міфу й семіотики, їх суспільно-політичних і літературознавчих проекцій. Вона визначає ті чи ті напрями в кожній із зазначених сфер, але робить це не заради формальної типологізації чи вияву власної ерудиції (наукову ерудованість дисертантки, проте, заперечити неможливо), а з метою виявити найперспективніші шляхи провадження подальшого дослідження.

Здійснює це М. Довіна досить раціонально, не розтікаючись мислію по древу, постійно перекидає «містки» від теоретичних положень до об'єкта дисертації, зазначає, для чого саме потрібне застосування певних теоретичних положень до роботи, як вони дадуть змогу відтворити формування й еволюцію образу Жовтня, його атрибутів, їх функціонування у текстах української радянської літератури й читацькій рецепції тощо. Тому цінними є тези про формування політичних ритуалів як одночасне заперечення і копіювання ритуалів релігійних, політичний ритуалізм як форму тиску влади, про його світоглядну, комунікативну, інтегративну, регулятивну і

транслятивну функції, про єдність міфу й ритуалу, про новий тип міфу – політичний, ідеологічний рівень його дискурсу, про міф як сакральну історію, що репрезентує реальність (М. Еліаде), про міфічну свідомість кожного індивіда як передумову до маніпулювання нею, про знаковий вираз міфу й ритуалу, про значення понять семіотики для конкретної дисертаційної роботи (с. 36) тощо.

Варто відзначити також, що дисерантка майже в кожному підрозділі спочатку коротко визначає конкретні завдання для підрозділу, який завершує сконденсованими висновками. Важливо також, що ці висновки доповнюються й узагальнюються висновками до розділів, не повторюючись. Те саме можна сказати і щодо загальних висновків до дисертації.

Другий розділ висвітлює хронологію й особливості впливу ідеологічних, політичних, культурно-мистецьких чинників на перетворення Жовтневої революції у ключове поняття комуністично-радянського світобачення і відтворення її в радянському мистецтві, літературі, зокрема й українській. Також ідеться про формування і трансформацію системи ритуалів, породжених культом Жовтня. Дисерантка звертає особливу увагу на ідеологізацію мови, творення радянського «новоязу», використання мовно-мовленнєвих засобів як потужних інструментів пропагандистської машини, маніпулювання колективною й індивідуальною свідомістю.

Ці процеси поширювалися і на радянську художню літературу, підмінюючи живу пам'ять – символічною, беручи активну участь у формуванні радянської космогонії, в якій Жовтень постає вододілом між двома найважливішими контрастними епохами, вузловим моментом боротьби між старою й новою епохами. М. Довіна визначає ключові історичні події, які призводили до зменшення чи збільшення ролі Революції 17-го року, частотності її згадування, помпезності відзначання тощо. Так, «Велика Вітчизняна війна» на певний час домінує в ідеології, політиці, мистецтві, «витісняючи» Жовтень, не стала Революція центральною подією, образом і для української літератури доби шістдесятництва. Натомість,

аргументує дисерантка, у період застою, нових політичних і культурних репресій Жовтнева революція знову стає наріжним каменем у суспільній і літературній ієрархії цінностей, щоби безповоротно щезнути з них після розпаду СРСР.

Марина Довіна доводить, що вже з 1920-х років компартія бере під свій постійний контроль потребу і належні ракурси висвітлення подій Жовтня, його місця і значення в подальшій радянській історії, в соцреалістичному каноні, який зводиться до класицистичної нормативності з позиції влади, колективістської тоталітарної культури. Дисерантка документально і фактологічно підтверджує процес перетворення Революції в базовий елемент радянської святкової культури. Проте цей процес не був одноманітним в усі роки існування СРСР, існували й певні відмінності, еволюція, тому дисерантка виокремлює три етапи художньої рецепції Жовтня, кожен із яких, саме в українській літературі, буде ґрунтовно схарактеризований у наступному розділі.

На початку цього, третього, розділу М. Довіна, за Я. Ассманом, окреслює три фази збереження пам'яті про важливі події, які значним чином корелують із визначеними раніше етапами сприйняття образу Революції в радянському мистецтві й також належно ілюструються у відповідних підрозділах. У першому підрозділі йдеться про «живу» пам'ять, носіями якої стають активні чи пасивні учасники або очевидці Жовтня, котрий як віхова подія відтворюється у величезному корпусі спогадів письменників, а також їх творів 1917 – середини 1920-х років. У перші пожовтневі роки образ Революції постає життєствердним, оптимістичним, віталістичним. В українській літературі творцями такого пафосу були передусім «перші хоробрі», згодом це стає ледь не всезагальним настроєм. Маркерами Жовтня у текстах стає «Марсельєза», блакить, котра єднає революційні ідеали з ідеалами проникнення в недосяжність, червоний колір, який спочатку дисерантка чомусь пов'язує лише з більшовиками, але в наступному розділі вона суттєво розширює його політичний і символічний спектр. Надалі

червоний колір стане невід'ємним атрибутом зображення Революції, як і єднання селян – основи української нації – з робітництвом, яке найчастіше асоціюється з росіянами і знаходить часто вияв у символічних образах серпа (плуга) і молота.

На прикладі конкретних літературних творів дисертантка розглядає принцип деструкції, який полягає у впровадженні в суспільство через новаторську, експериментальну форму бажаного ідеологічного змісту, зокрема і через відповідні образи, серед яких навіть опиняється електрика. Жовтень сприймається митцями, а відповідно, і читачами як універсальна категорія, що упорядковує світоустрій. Під його впливом змінюється насамперед людина, яка знеособлюється, масовізується, спочатку в мілітаризованих образах, а потім в образах самовідданих, наполегливих трудівників. Жовтень проникає в особистісне буття, у повсякдення, а також виявляється в машинізації, індустріалізації світу й поезії.

Велика кількість жертв, довга необлаштованість буття і прихід до влади партійно-радянської бюрократії, аргументує М. Довіна, стають передумовами того, що у творчості українських письменників починають домінувати інші мотиви – есхатологічні, розчарування, втоми тощо. Їх зародження дисертантка аналізує на прикладі збірки Тичини «Замість sonetів і октав», потім залучає до аналізу Сосюрину «Червону зиму» (щоправда, вже суттєво виправлений і скорочений пізніший варіант поеми), «Червоний роман» А. Головка й ін. Найповніше і найяскравіше ці мотиви, як доводить дисертантка, «оприявнюються» у творчості М. Хвильового.

Здобутком цієї частини дослідження стає те, що Марина Довіна проводить паралелі аксіології Жовтня в українській і російській літературах, узагальнює їх, констатуючи переважно подібність у інтерпретації Революції, пафосному наповненні її образу (шкода, що надалі такий, видається, конструктивний і продуктивний компаративний підхід не знайшов продовження). Так само через порівняння української «материкової»

літератури й літератури західноукраїнської підводяться підсумки в наступному пункті дисертації.

Просторова відстань стала причиною відстані хронологічної, бо образ Жовтня утважується у творчості західноукраїнських письменників із певним часовим лагом, хоча віталістичність, віра у всепереможність ідеалів Революції є майже такими самими, як і у радянських письменників. Та ж сама просторова відмежованість від подій, зокрема і трагедійних, післяреволюційного жаху і терору, не призвела, проте, до поширеніх у радянській Україні есхатологічних мотивів. Натомість Жовтень і його ідеали розглядалися як можливість возз'єднання з забручанськими братами, перемоги у протистоянні з «панською» Польщею. Поступово цей образ унаслідок втягнутості в міжнаціональне протистояння віходить на літературну периферію.

Між двома гілками української літератури дисертанта знаходить чимало спільніх рис у творенні образу Жовтня. Це і вже згадувана невід'ємна від революції «Марсельєза», і червоний колір, і єдність селян із робітниками, зокрема і через синтез серпа (плуга) з молотом. Виявляється така спорідненість і на жанровому рівні. Відмінність проглядає в тому, що для периферійно-аграрної Східної Галичини були чужими індустріальні мотиви, машинізація економіки та життя суспільства й особистості. Непритаманними для західноукраїнських літераторів були танатологічні образи, трагедійність жовтневих і постжовтневих подій. Натомість маркерами-атрибутами революції стають флористичні символи, паралелі зі світом природи, насамперед її весняним розквітом.

У наступному підрозділі (3.2. Міфологічна модель Революції в українській літературі кінця 1920–1950-х рр.) ідеться про творення радянського тоталітарного міфу, зокрема і щодо Жовтня. Революція стає часо-просторовим поділом світу – на епохи «до» і «після», на «наш» світ із центром у Петрограді, Москві (Кремлі з зорями на вежах), Росії, СРСР, до

якого долучаються інші країни соцтабору, і світ «чужий», тобто світ хижого, ворожого до людини праці капіталу.

Саме в цей період формується культ вождя (для Жовтня це однозначно Ленін, Сталін стає його спадкоємцем і продовжуває для наступного періоду), модель держави як Великої Родини, за якої, вождь – суворий, але справедливий батько, Батьківщина – турботлива мати, а ідеологічно віддані громадяни – вірні сини і доньки. Варіантом синів і доньок стає союз п'ятнадцяти республік-сестер під проводом найстаршого «брата» – Росії (попри химерну неузгодженість у роді). Новосформована традиція вимагає зображувати провідною силою революції робітників, які організовують і очолюють несвідомі, стихійні селянські маси. Саможертовні герої Революції (з проекцією на подальші часи) отримують у літературі, в пам'яті нашадків бессмертя. Креативна сила ідеалів Жовтня постійно ілюструється гігантськими, хай і бездумними, перетвореннями природи, її впокоренням.

Політична революція зображується насамперед як революція моральна, результатом якої стає нова людина. Як відбувається перетворення цієї людини, М. Довіна ілюструє на прикладі тріади Істина–Добро–Краса, втіленням якої стали віра–сім'я–праця. Шляхом заміщення на зміну релігійній вірі приходить віра в перемогу ідеалів Жовтня. Так само шляхом заміщень реальну сім'ю витісняють вождь–батько, Батьківщина–мати і трудящі брати й сестри (тут доречно було би залучити до аналізу «Подвійне коло», як і, зрештою, весь текст «Вершників» Ю. Яновського). На зміну утвердженню гендерної рівності у 20-і роки приходить диференціація соціальних ролей на мілітаризовані образи чоловіка і його «духовного компаньйона» жінки, найчастіше освітянки чи лікарки. Традиційна сім'я як матриця Великої Родини проголошується основою суспільства. Центральним об'єктом естетизації стає праця, людина праці, яка самовіддано творить суспільні блага. Все це поєднується з чітко розробленою системою ритуалів, які пронизують і сферу художньої літератури. Дисертантка, спираючись на

праці Ю. Ганошенка, аргументує: виникає цілий комплекс нових ритуальних понять (Партія, Рівність, Обов'язок тощо).

Синтезований образ Революції дисертантка відтворює через підсумковий аналіз збірника «Революційна поезія Жовтня» (1960). Такі збірники фольклорних творів про Жовтневу революцію були поширеними якраз у період 1930–1950-х років. Марина Довіна доводить, що такий фольклор насправді був «замовним», за анонімними авторами часто ховалися професійні літератори, і це вкотре переконувало: образ Жовтня у літературі чітко моделювався і контролювався, що виявилося й у чітко продуманій композиції збірника, і в належно підібраних (чи створених) текстах. Можна відзначити і таке спостереження, яке вказує на специфічно українське явище: біографії народних співців будуються за клішованим зразком життєпису Т. Шевченка, а сам Кобзар постає предтечею, пророком Великого Жовтня в українській літературі. Глибину мікроаналізу, проведеного дослідницею, ілюструє визначений нею майже дослівний перегук фольклорного переспіву байки Л. Глібова й аналіз антиклерикальної пісні з підзаголовком «Неначе з Беранже».

Дуже вдалим уважаю залучення до роботи й аналіз п'єси І. Микитенка «Як сходило сонце» (1937), на прикладі якої доводиться, що твори, котрі виходять за рамки нормативності у зображенні подій Жовтня, вилучаються з літературного процесу, а їх авторів, як й інших авторів і читачів – очевидців реального Жовтня – репресують, ізоляючи від них решту спільноти.

Характеристику частотності й особливостей зображення Революції в українській літературі 1960–80-х років дисертантка розпочинає з аргументованого, хоча й не завершеного вмотивування звернення до аналізу ювілейних «жовтневих» збірників, які мали логічно продуману структуру, змістову єдність на штиб добротних журналічних випусків, конденсували в собі різні аспекти образу Жовтня, давали його синтетичне, всебічне відтворення відповідно до ритуальних правил. Тому надалі М. Довіна

аналізує композицію і зміст збірників як суспільне дзеркало часу їх публікацій.

Домінантними у «Багряному заспіві» (1969) дисертантка виокремлює агресивні, мілітаризовані образи, насамперед образ Жовтня, причини чого вбачає у згортанні «відлиги» і наступі реакційної політики. Показово, що серед традиційних образів серпа і молота, прaporа, зорі, без яких важко було уявити Революцію в літературі, чи не на провідне місце виходить образ дзвона. Домінантним образом збірника «Багряний Жовтня стяг» (1977) стає постать вождя Леніна, войовничість віходить на периферію, натомість констатується «зовнішньо-атрибутивний» рецептивний тип образу Жовтня. Збірник «Червоні зорі : поезії» (1987) був ще одним дзеркалом – перебудови, плюралізму, тому позбавлений високого пафосу, зосередившись на жорстокості, трагізмові Жовтня, прагненні осмислити внутрішній, ідейний вимір Революції.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження у третьому розділі, Марина Довіна зазначає, що кожен із трьох періодів «Революції» в українській літературі був послідовним переходом від одного до одного перцептивного, міфологічного і комеморативного типу рецепції образу Жовтня. Якщо в цьому розділі застосовувався хронологічний підхід, то наступний базується на синхронії наукового аналізу, звертаючись до семіотичного узагальнення творів про Жовтень.

Спираючись на теорії комунікації, дисертантка розглядає радянський літературний процес, продукування і рецепцію літературних творів у СРСР як взаємодію відправника-адресанта, тобто автора, з адресатом, тобто читачем, через повідомлення (художні тексти). Вона аргументує, що з відправником не все так просто, бо автор втілює в повідомленні не стільки власні ідеї, скільки ідеї «ідеального» автора – влади, насамперед вождя. Поряд із автором і читачем постає гіпертрофована фігура літературного критика, який не обмежується роллю помічника і порадника для читача – він стає всесильним інтерпретатором тексту з позицій влади не лише для читача,

а й для автора, тому таким поширеним явищем було те, що партійні діячі й літературні критики – це одні й ті самі особи.

Перший етап, рецептивний, відображення образу Жовтня характеризувався творенням спільного наративу авторами й читачами. На другому етапі вже існував спільний код прочитання образу Жовтня для автора, критика і читача (тому «ідеального читача», за У. Еко). Цей код і його єдність-єдиність згодом зазнавали лише несуттєвих трансформацій. У результаті сформувався потужний метатекст, зокрема і про Жовтневу революцію, що поєднував різні знакові системи: мовні повідомлення, ритуали, ідеологію та ін.

Дисерантка ґрунтовно аналізує номінативи, символічні, синтагматичні й парадигматичні знаки, які творять комплексний образ Жовтня: «революція», «пролетарська революція», «Революція-мати», «робітник», «пролетар», більшовик», «революціонер», перенесений із російської мови й літератури «Октябрь», «1917-й», «17-й рік», уже неодноразово згадувані червоний прapor, зірку, серп і молот, а також малопродуктивний в українській літературі образ крейсера «Аврора». Натомість синтагматичні знаки «коні» й «кайдани» були досить популярними в радянській ліриці загалом, а в українській – особливо. Узагальнюються попередні спостереження про часо-просторову онтологію, сформовану центральним місцем образу Жовтня в літературі, інституційну онтологію радянської (партійної) влади, про сакральність образу «батька» Революції – Леніна (Ілліча).

Уже неодноразово йшлося про аргументованість, вагомість, сконденсованість, чіткість, конкретність, повноту, високий рівень узагальнення висновків до підрозділів, розділів і дисертації загалом. До цього можна додати, що в загальних висновках дисерантка зуміла чіткіше і повніше викласти наукову новизну і значення отриманих результатів, ніж це зробила у відповідних пунктах Вступу.

Попри високий рівень проведеного в роботі аналізу, аргументації положень і узагальнень, доводиться констатувати і ряд недоліків та зауважень до дисертації. Насамперед це стосується корпусу залучених до дослідження текстів. У Висновках М. Довіна зазначає, що присвячений Жовтню «корпус літератури <...> вражає своїм обсягом» (с. 153). І, характеризуючи образ Жовтня першого, перцептивного, етапу, дисертантка це яскраво ілюструє, спираючись на значний масив творів великої кількості авторів. Натомість другий етап, міфологічний, репрезентований переважно лірикою П. Тичини з окремими «вкрапленнями» інших поетів, прозою лише І. Микитенка і драматургією – лише О. Корнійчука. Це при тому, що в цей період якраз створено чи не найбільше літературних текстів про «Великий Жовтень». На початку четвертого розділу лише одним реченням М. Довіна згадує про дилогію Ю. Смолича, хоча одна ця епопея може дати дуже багато для дослідника творення міфологічного образу якраз української Революції в українській радянській літературі. В останньому розділі відбувся зсув у бік теоретичних спостережень, міркувань і узагальнень, але оскільки дисертація подана за шифром 10.01.01 – українська література, то не шкодило би розширити коло творів і в цьому розділі. Аналізовані збірники – це дуже цікавий і вагомий хід дисертантки у вирішенні поставлених завдань, проте: якщо, наприклад, згадується образ Леніна, звучить фраза про розлогу Ленініану в цей період, то чому б не залучити кілька текстів цієї тематики?

При перекладі цитат із англомовних текстів Марина Довіна постійно зазначає: *переклад мій*. Чому ж вона не вдається до таких самих приміток при перекладі цитат із російської мови?

Зовсім часткове зауваження: думаю, не для всіх дослідників зрозуміле значення терміну «комеморативний». Дисертантка виносить його у назву підрозділу, однак немає жодного пояснення ні цього терміна, ні чому вона номінує весь період у радянській «Революції» як комеморативний.

Висловлені зауваження і побажання не применшують теоретичного і практичного значення проведеного дослідження. Дисертаційна робота

Марини Сергіївни Довіної «Образ “Великого Жовтня” в українській радянській літературі: хронологія, типологія, семіотика» відзначається продуманою композицією, якої чітко дотримувалася дослідниця, фаховим володінням теоретико-літературним матеріалом, умілим застосуванням літературознавчого (і не лише) інструментарію до аналізу окремих текстів, мистецьких фактів і явищ, вагомістю і непересічним значенням для подальших досліджень отриманих результатів, їх узагальнень, висновків. Дисертація написана з дотриманням усіх вимог, які ставляться до кандидатських дисертацій «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015р.), тому авторка роботи заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

М.С. Васьків,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри журналістики і
міжнародних відносин
Київського університету культури

